

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Ötvös István

Az 1956-os forradalom interpretációja a Kádár-rendszerben

Habilitációs értekezés tézisei

Budapest, 2024

1. Az értekezés témaválasztása és célkitűzései

Az 1956-os forradalom történetének szakirodalmi könyvtárnyi méretűre nőtt az elmúlt évtizedekben. Mára több száz monografikus, vagy többszerzős, de monografikus jellegű kötet látott napvilágot az esemény történetéről, háttéréről és körülményeiről. A folyóiratokban és kötetekben publikált tanulmányok és a sajtóban megjelent ismeretterjesztő cikkek szinte áttekinthetetlen halmazzá váltak. Ez a tény már önmagában is indokolná, hogy megvizsgáljuk a forradalomról szóló értelmezés születésének körülményeit.

A kérdésfelvetés jogosságát támogatja két további szempont is. Az soha nem számított vitatott kérdésnek, hogy a Kádár-rendszer számára a forradalom nem pusztán egy olyan történeti esemény, amelyről véleményt kell alkotnia, hanem a rendszer születésének pillanataként meghatározta annak egész történetét. Másrészt a forradalom átértelmezése a párt számára nem egyszerűen kommunikációs kérdésnek számított, hanem szorosán összefüggött a rezsim politikai legitimitásának problémájával. Az MSZMP újjászervezett vezető testületei döntöttek a forradalom értelmezéséről, azonban az értelmezés hatással volt arra, kik válhatnak az új párt vezetőivé. Az értelmezés és a párt megszervezése így dinamikus viszonyban állt egymással. Így tehát a historiográfiai elemzés nem pusztán a tudományos publikációk rendszerének megértése szempontjából, hanem kifejezetten politikatörténeti szempontból is fontos kérdés. Mindezeket tovább tetézte, hogy az esemény után harminc évvel, a rendszerváltozás pillanatában ismét politika-formáló tényezővé vált a forradalom értelmezése, tehát még a kialakuló demokratikus rendszer szereplői számára is kiemelt jelentőségű politikai kérdéssé vált az esemény értékelése.

A témaválasztás harmadik oka, hogy bár a közvélekedés szerint a Kádár-rendszer egyáltalán nem rendelt emlékezetpolitikai interpretációt a forradalomhoz, valójában rengeteget tett interpretációjának közvetítésére. Tény, hogy a szimbolikus térfoglalást megtestesítő szobrok felállításától, vagy tömegdemonstrációval egybekötött megemlékezések megrendezésétől tartózkodott a rezsim. Emlékművet csupán a budapesti pártbizottság székházával szemközt állítottak fel és itt tartottak évente egyetlen megemlékezést is. Az október 30-án tartott ünnepek szigorúan zárt körben, csak a pártvezetés nyilvánossága előtt zajlottak. Valódi tömegrendezvényt tehát még a kommunista áldozatok előtti tiszteletadás céljából sem rendeztek soha. A historiográfiai elemzés azonban egyértelművé teszi, hogy az eseményről számos „pártos” publikáció látott napvilágot a rendszerváltozásig, tehát az emlékezetpolitika igenis jelen van a korszakban.

A fentebbi megfontolások alapján tehát a Kádár-rendszerben született forradalom-értelmezés erősen befolyásolta a politikai rendszert, sőt, a rendszerváltozás idejére kialakított interpretációja meghatározta egyrészt az 1990 után érvényes elbeszélésmódot és ezzel hatást gyakorolt a politikai átalakulásra is.

2. A kutatás módszertana

Mint minden historiográfiai elemzés, ez is a könyvészeti anyag feltárásán alapul. A Kádár-rendszerben megjelent munkákról ugyan születtek már bibliográfiák és egyes részkérdések

kutatása során az adott témához kapcsolódó historiográfiai áttekintések. Ezek azonban vagy csak egy-egy esemény megjelenítését tárták fel, vagy szinte teljes mértékben eltekintettek az esemény értékelésének a politikai rendszerre gyakorolt hatásától. Ennek megfelelően az elemzésben nem pusztán a történeti publikációk kaptak helyet, hanem annak a politikai vitának a bemutatása is, amely létrehozta azt az értelmezési keretet, amely közel harminc évig érvényesnek számított.

Munkahipotézisként csak a monografikus munkák elemzésére vállalkoztunk. Néhány jól körül határolt esetben egyes tanulmányok is bekerültek az elemzésbe. Arra azonban elsősorban terjedelmi okokból már nem vállalkozott a munka, hogy a napi sajtóban megjelent szövegek, sokszor egyéb szövegekben helyet kapó utalások hatalmas mennyiségét áttekintsük. Másrészt viszont ez talán felesleges is lenne az 1956 november-decemberi időszakon túl, hiszen az újságírók a publikált könyvek megállapításait követték és fogalmazták újra.

A szövegek értelmezésénél végeredményben filológiai szintű szövegelemzésre volt szükség, amely segítségével pontosan rekonstruálhatóvá vált az 1956 novemberétől fokozatosan kialakuló értelmezési összefüggésrendszer. Ugyanígy a szövegelemzés révén vált egyértelművé, hogy a kádári interpretáció és az MSZMP vezető testületeinek értelmezései valójában nem fedik egymást. A párt és vezetője valójában két évig vitatkozik a forradalomról, hol a párt vezető testületei előtt kvázi-nyilvánosan, hol látenszen. A politikai vita és a történeti publikációk egymás melletti elemzése révén válik világossá, hogy (1) a párt álláspontja, amelyet a decemberi határozatban rögzítenek valójában egy ideiglenes kompromisszum, (2) a későbbiekben sokszor nem is ezt a határozatot alakítják át „tudományos” könyvekké, hanem a politikai rendszeren belüli, „pártos” véleményt.

3. Az értekezés eredményei (tézisek)

A)

A dolgozat elemzése mindenekelőtt bemutatja, hogy az 1956 novemberében, az MSZMP ideiglenes vezető testületei (IIB és IKB) előtt folytatott viták miként vezetnek el a „decemberi határozathoz”. Ezt a dokumentumot a szakirodalom mindmáig a rendszer kőbe vésett alapvetésének tekinti. Azonban az elemzés feltárta, hogy a szöveg a párt új vezető testületében született kompromisszum, amelyet az 1957-58-ban született történeti jellegű munkák szinte egyáltalán nem követnek. Azok ugyanis a párt vezetőjének, Kádár Jánosnak a vezető testületétől eltérő álláspontját közvetítik. A két álláspont közötti feszültség megértésével számos politikatörténeti kérdés is megválaszolható, hiszen a vezető testületek összetételének megváltozását ugyan korábban már rögzítette a szakirodalom, azonban annak okát ilyen összefüggésben nem.

Az 1957-es „pártos” értelmezés nem csupán az új párt politikai álláspontjának egyik alakítója, hanem mélyen összefügg a rendszer, a párt és annak vezetője legitimitási válságával. A kialakított értelmezés egyik legfontosabb szempontja az lehetett, hogy azzal képesek legyenek legitimálni a szovjet intervenciót; Kádár személyes történetét és végül Nagy Imre eltávolítását is. Azaz nem történeti értelmezés született 1956 végén, hanem a kialakuló politikai

helyzetet alátámasztó elbeszélés. Másfelől – ahogy már utaltunk rá – a kialakított értelemzés befolyásolta azt is, kik kaphatnak helyet az új vezető testületekben. Egy „vonalasabb” vagy inkább „nagyimrés” értelmezés azzal a nyilvánvaló következménnyel járt volna, hogy bizonyos funkcionáriusok nem kaphatnak helyet a pártban. Ez pedig megváltoztatta volna a párt irányvonalát.

B)

A kádári történetírás csupán a '60-as években, elsősorban Berecz János elhíresült munkájával tért vissza a decemberi párthatározat rigorózus közvetítéséhez. Ennek azonban két előfeltétele volt. Az egyik, hogy magát a politikai vitát a forradalom jellegéről le kellett zárni. Ez a hosszú folyamat 1957 nyarán vette kezdetét, amikor az MSZMP Pártértekezletén már Kádár János elmozdult a decemberi határozat megengedő formuláitól és egyértelműen október 23-ára helyezte az „ellenforradalom” kitörésének pillanatát. Ehhez viszont részben a vezető testület részleges átalakítására, részben a legitimációs vita elcsendesítésére volt szükség – röviden tehát a párton belüli konszolidációra és személyes pozíciójának megszilárdítására. A decemberi párthatározathoz való visszatérés másik előfeltétele az volt, hogy az MSZMP szilárd hatalmi pozíciójának láttán azok, akik 1956-57-ben még vitatták a (ellen)forradalom hivatalos értékelésének valamely részletét már ne érezzék szükségesnek annak vitatását. A forradalmat követő évben még léteztek – bár csak részben publikáltak – a hivatalostól eltérő, de mégis kommunista magyarázatokat. Ezek között a kádári elbeszélésnél „vonalasabb” és megengedőbb változatok is voltak. Az utóbbiak majd a rendszerváltozás idején válnak ismét fontossá, amikor a megváltozott körülmények között ezekhez visszanyúlva próbálnak egy új elbeszélést felépíteni.

A '60-as években azonban még a hivatalos változat közvetítésének korában voltunk. Ezekkel a korszakban egy lényegesen keményebb álláspont vitatkozott csupán. Ez elsősorban a Köztársaság téri ostromot, valamint a hadsereg fellépését bemutató munkákban kapott helyet. A korszakban jól látható, hogy a rendszeren belül folyamatosan jelen van a Rákosi-korszakból örökölt államvédelmi-belügyi apparátus és az ehhez kapcsolódó elit-csoport, amely álláspontját éppen a forradalommal kapcsolatos publikációiban artikulálja. Nyíltan nem indít támadást a rendszer ellen, de az akkor már történetivé váló esemény jó apropó számára kritika megfogalmazására.

C)

Az elemzés során világossá vált, hogy a Kádár-rendszer valójában két olyan állításhoz ragaszkodik története során, amely elsősorban politikai szempontból fontos. Az egyik az esemény időhatárainak kijelölése és szakaszolása. Az október 23-i kezdődátum és a november 4-i zárás elsősorban a párttörténet miatt elsődleges számukra. Nem a forradalom története érdekli őket, hanem saját pártjuk helyzetének igazolása. Ehhez pedig el kell tekinteniük az október 23-át megelőző események bemutatásától, mert így lehet Nagy Imre kormányfői kinevezéséhez kötni a „sajnálatos események” kezdetét. Ugyanezért fontos a november 4-i

befejezés, amely történeti szempontból semmiképp sem tartható állítás, azonban saját politikai pozíciójuk kialakításához feltétlen szükséges.

Hasonlóképp a fentiekhez meghatározó az interpretációjukban a Köztársaság téri események fordulópontként történő bemutatása. Ez az a pillanat, amely megfelelő elbeszélési keretkezéssel igazolhatja a szovjet beavatkozást és Nagy Imre leváltását, valamint a Kádár-kormány létrejöttét.

D)

A fentebb említett dátumok rögzítését a rendszerváltozás időszaka sem írta felül. Nem történt meg a keretkezés kritikai elemzése, amelynek számos oka van. A jelenség érthető, hiszen harminc évvel az esemény után, éppen a kádári elbeszélés rögzítette a kereteket, amelyeket rendszeres kutatás nélkül nem lehetett feloldani, de ezzel együtt is tény, hogy így az 1990 után lassan meginduló kutatások eredményeit is az adott keretrendszerbe illesztve értelmezték. (A jelenlegi kutatás határain túlmutató probléma, hogy a rendelkezésre álló források mennyiben alkalmasak egyáltalán a forradalom történetének megrajzolására. Az októberi napokban keletkezett források – röplapok, újságok, rádiódások – meglehetősen szűkösek az esemény átfogó értelmezéséhez; a párttörténeti iratok a forradalom valóságának leírására, a megtorlás iratai az eseménytörténet rekonstruálására alkalmatlanok. Ennek felismeréséhez azonban nagyon komoly kutatómunkára volt szükség az elmúlt harminc évben.)

A keretkezés rögzítése tehát a rendszerváltozáson is átöröklődött. Ennek megfelelően forradalom történeti elbeszélése – bár számos ponton kiegészült és átalakult – de a rendszerváltozás időszakában nem tudott kitörni a Kádár-rendszer által kijelölt sarokpontok közül. A 2000-es évek utáni kutatások és publikációk elemzése azonban már kívül került az értekezés határain, elsősorban azok hatalmas száma és a szerteágazó rész-területi elemzések miatt.

Összefoglalva a habilitációs tézisek célja egyrészt a historiográfiai áttekintés révén annak bemutatása, miként is jött létre az 1956-os forradalomról szóló kádári álláspont. Bizonyítja, hogy a kialakult interpretációt nem a történeti elbeszélés, de még nem is a párton belüli értelmezési konszenzus teremtette meg, hanem a párt legitimitási problémájának megoldási szándéka. A párt pozíciónak megszilárdulásával a legitimitás égető kérdése háttérbe szorult, azonban az 1956-57-ben kialakított alapvonások megmaradtak, azokhoz a rendszer többé-kevésbé a rendszerváltozásig ragaszkodott. Végül pedig a létrehozott keretkezés alapvetően befolyásolta a rendszerváltozás korszakának műveit is.